

נוטריון קוז

מסע ביבליוגרפי - גליון 33 - פסח תשע"ו

נדפס באמשטרדם?

מנהגם של מדפיסים בדורות קודמים היה להשביח את מקחם בכך שהבליטו בשער הספר את המילה "אמשטרדם", על אף שבית דפוסם היה ממוקם בעיר אחרת. הסיבה לכך היתה עניין של מיתוג. העיר אמסטרדם היתה מעצמה כלכלית וטכנולוגית, ובתי הדפוס שבה נודעו באיכותם ושכלולם.

זו תופעה נפוצה ומוכרת אצל העוסקים בספרים עבריים. למעשה, תופעה זו מופיעה לא רק בנוגע לעיר אמסטרדם, אלא גם לגבי ערים חשובות אחרות, כמו ירושלים, סלאוויטא, ועוד.

המדפיסים נקטו בשיטות שונות להצניע את העובדה שהספר לא ממש נדפס באמשטרדם, אך בלי לשקר ממש. אחת השיטות היתה לכתוב שהספר נדפס "באותיות אמסטרדם", להבליט את המילה 'אמשטרדם' ולהשאיר את המילה 'באותיות' בקטן. שיטה מפורסמת אחרת היתה לכתוב "כמו שנדפס באמשטרדם", וגם כאן הושארו המילים "כמו שנדפס" בקטן. במקרים רבים נכתבו המילים "כמו שנדפס" בראשי תיבות: "כש"נ" או "כ"ש", ובדרך כלל בגודל זעיר שקל לפספס.

להלן דוגמה לספר שנדפס בשתי גרסאות של שער, ובשתי שיטות הסוואה.

ספר ברכת יעקב, חידושים על חושן משפט, מאת רבי יעקב ב"ר ברוך אב"ד טוטשין. הספר נדפס בלבוב (למברג) בשנת תקמ"ד (1784).

במרכז השער נכתב "נדפס פה ק"ק לבוב הבירה", אך בתחתיתו נדפסה המילה "באמשטרדם" בענק. אם נקרא כמה מילים לפני מילה זו, נראה שפורמלית אין כאן שקר: "בדפוס ה"ה התורני מוהר"ר חיים דוד במוהר"ר אהרן הלוי ז"ל, נכד של הר"ר אורי וייביש שהיה מקודם בעל מדפיס ב-אמשטרדם".

בבית

Wird erlaubt zu drucken.

לשם תורה

ברכת יעקב

[illegible]

גרמס פה ק"ק לבוב הבידח

תת ממשלת האיטליה קיסר רומי אשר אנגליה פיהם נאליצאן עם
לאיטליה קיסרית אפאטאליה מייסעם עונפים דשני
דלה :

olnneenz Fefarer
on' Conf

בְּרֵפֹס הלא תתורגמו מהחיים חיים חד במתורגם אדון הלא לילי: מאתחת-

אמשימרד

לפדמ נח האמר לבית יעקב לפי

הענין הזה
הוא שיש להם
הענין הזה
הוא שיש להם
הענין הזה
הוא שיש להם

כרתי ופלתי - זולקווא תקנ"ט - "באותיות אמשטרדם"

ספר גינת וורדים

אשר חיבר כבוד הרב המה"ק החריף והנקי כבוד מו"ר ר' יוסף בעל המכתב ספר פורת יוסף אשר נדפס בזאלקווא שנת התק"טו בהרב המה"ק המפורסם בתורה ובחסידות הדרשן הגדול כבוד מו"ר מאיר נר"ו. בעל המכתב ספר ברכת יוסף ואליהו רבא אשר נדפס בזאלקווא שנת התק"ו שהיה מגיד מפורסם בק"ק לעבר טאכ. ולע"ע הוא מגיד מפורסם בק"ק לכבוד ממשפחת תולמיס נכד להגאון מו"ר שמואל תולמיס מפראג בן הגאון מו"ר חידור מו"ר יוסף וז"ל שהיה אב"ד ור"מ בק"ק קראקא. והוא חיבור נחמד ויפה מן מכתביו. שבעים כללים ספרות מתודעות בהירות מאירות בעצם השמים לטוהר. אשר חיפשו ונמצאו בוגיעה דרכה בחיפוש אחר חיפוש. בספרים קדמונים כללי וסוגיות הש"ס והם מיוסדים על שרשי התורה ומפתח גדול לכל הש"ס והוא דבר צריך ושוה לכל נפש ועליהם שם המכתב ביאור רחב וארוך כמלפול וסברא על כל כלל וכלל ביחוד לראות ולעיין אולי ימצא קטירם לאיזה כלל ממקומה נש"ס או פוסקים ולבאר ולהרחיב הכל על כבוד בעז"ה שאל יתא קטירם זאת ועוד אמרת אם צריך איזה תנאי להכליל הוא או מבאר אותו המכתב על כבוד הכל כסדר כלות שלא יצטרך הקורא לחפש אילך ואילך ואיך על דגלו יבוקו כלותם ובמפתחות אשר הם המכתב לספר הזה שלא ילכה עין הקורא למצוא מכושן כל הוגה בו יעסע טעם בעיתך לאורו ויחא בעז"ה :

נדפס פה ק"ק פ"ד אדר באיתיות

אמשטרדם

תחת ממשלת אדונינו המלך האדיר והחסיד והמיוחס מאוד פרידריך השני השם י"ה ויהנשא מלכותו אמן : בדפוס אלמנת האדון הקטיר ח"ה דאקטור ופראפעסר גרינא לפרט אל גינת אגוז וירדתי לראות באבי הנחל לפ"ק :

גינת ורדים - פרנקפורט דאודר תקכ"ז - "באותיות אמשטרדם"

ספר

באר רחובות

ביאור מספיק על דקדוקי
רש"י בתורה וחמש מגילות
חברו וגם חקרו המדקדק
המנוח האלוף כהר"ר אייזיק
אויערבאך זצ"ל :

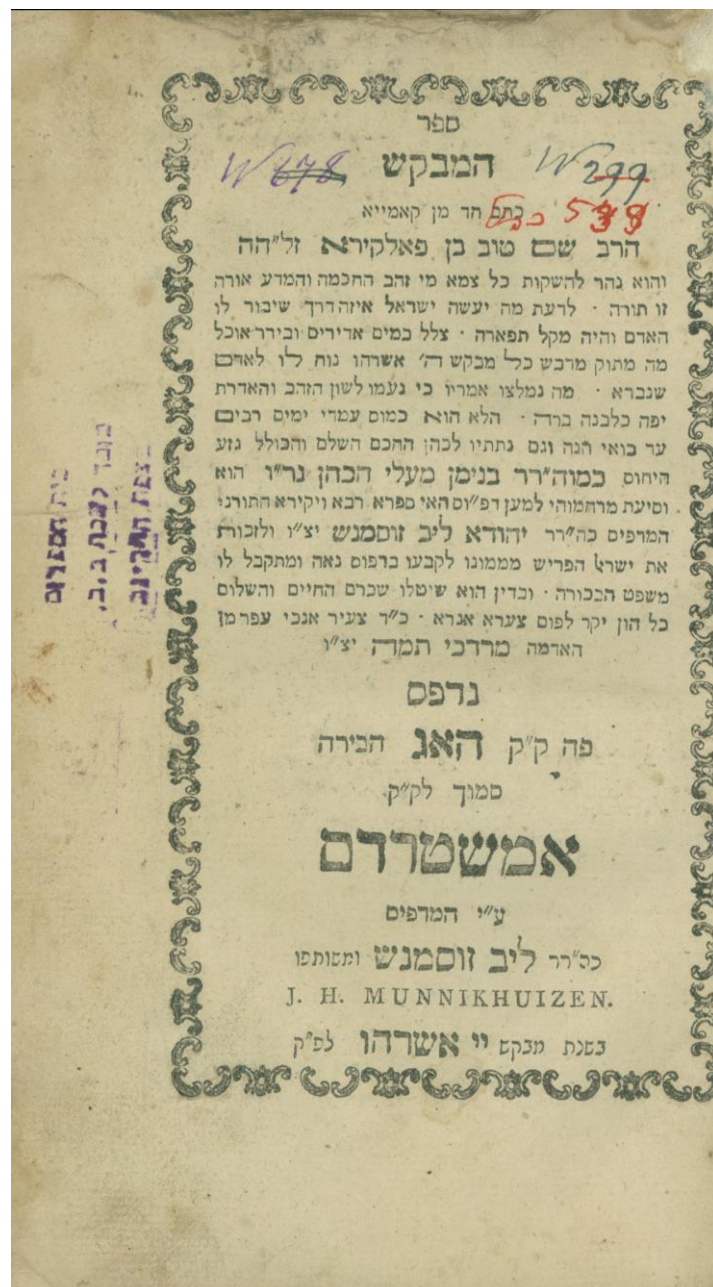
Cum Licentia Serenissimi.

כאמשטרדם

נדפס ע"י חתונתו ב"ח הענד ב"ח ליב ב"ב
פיורדא

מנה ויקרא שום חנות ללא

באר רחובות - פיורדא תקל"ב - "כאמשטרדם"

המבקש - האג תקל"ט - "האג הבירה סמוך לק"ק אמסטרדם"

חרוזים לסימני הסדר בהגדות עתיקות

במהדורות רבות של הגדות עתיקות, מופיעים חרוזים ביידיש בצמוד לסימני "קדש ורחץ". בדרך כלל הופיעו הסימנים והחרוזים ביידיש יחד עם איורים קטנים בתוך מסגרות. מבנה זה מופיע בדפוס המאה ה-16 וה-17 וסמוך לאותה תקופה (במאה ה-17 וה-18) הועתקו מן הדפוס אל כתבי-היד המאוירים (כמו שהועתקו איורי הגדת אמשטרדם אל כתבי-היד). לחרוזים אלו וורסיות שונות. בחלוף השנים נשתבשו חלקם ובהמשך אף נעלמו לגמרי, עם היעלמות היידיש מן ההגדות. מקוצר הזמן והמקום בחרתי כעת רק להצביע על התופעה, ואביא כאן שתי דוגמאות. העתקתי להלן רק את שני החרוזים הראשונים (קדש ורחץ) בכל דוגמה. ניתן לשים לב שלמרות שמסגרת החרוז דומה, המבנה הפנימי משתנה לעתים. כאמור, חרוזים אלו מופיעים בוואריאציות משתנות ובעשרות מהדורות מתקופות שונות.

דוגמה ראשונה, מתוך הגדת ונציה שפ"ט:

סימן לסדר של פסח

מוציא מצה

אונ' אויף די אויברסטע באך
מכא דיון המזבזאנו מילין
אונ' ממנו. כח סך סמא
דיון ראשון: בח דין ברעכט
אין סמאיק פון דער טל
מכא די דא ליגט און דער
מיט. אונ' די ברבא ער
אבילה מצה זאל אונ' אים
אלי ביורי סמאיק:

מדר

אין דין חרוסת מטום ויין
למטק דריון "אוכ' זאב די
כרבה על אבילת כרור אוכ'
מטום עם אין דיון ראכץ

בורד

חלל חוקן דער גיבט * מן
זול איין פטויק כעמץ פון
דער מצוה די דריט * אונ'
דס ביטור קרויט הירום
גיוויקלט טרוקן בלא טבל
ובלא ברכה זולסטו עס איין

שלחן עזר

דיכט דייזט אן מיט אירן
אונז מיין דו שלעמסט מיין גוט
ווערט דיר די מער:

צבון

אונ' ווען דו האסט מיר אונס
 געלעבט * און שטאט דאס
 תן אונס נעמענדיג דין
 אפצוקוקן דין דו האסט געבן
 צו העלפן * אונ' גיב איינלייזן
 איין ביה דו וועג אונ' דו
 אלעס :

ברך

דר טוך בענט אונ' דאנק דין
אלמעכטיגן גוטי דער דין
זאל איין גוטן פסח ביזערט
היט :

ברכה

2 11 3 1

בְּרֵשׁ

פִּינֵי אֶלֶן זֶאֶבֶן • זֶלְטֵט
קִירוֹשׁ מֵאֶבֶן:

וְרַחֵם

אֹכֵל מִן הַבֶּרֶךְ וְנֶעֱמַק * תִּכָּף
דֶּרֶךְ דְּיוֹכֵי הַפֶּה מִן הַנֶּעֱמַק:

בְּרִיָּה

אז"ר ד' כרך כ"ס אופער און
עסקי טונק. איטליש
וויכטיג און גלייך גענוג.
אז"ר וויילטו רעכט טון דין
משה און דיוק די ברכה
ברוך אתה יי אלהינו
מלך העולם פורא
פריה אדמה:

יחזק

די מיטלסט משה טו פון
אכנר ספאלטן. איין
סטויק ליב ווידר איין זיין
אורט אונ' דס אכנר סטויק
ור אפיקורץ זולסטו עס בי
האלטן:

מניד

רז חיי אונ' זרוע אונ' דאס
 בעקן בים • אונ' זאב הא
 לחמא מיט הער בטיס:

7777

וועט די הענד ווערן איין
מול. ברכה צו מאכען על
גמילת ידים ביטטן מהחוב
ג' וואל :
מוציא מצה

הלל

קדש - פויר אלן זאכן / זולשטו קידוש מאכן

ורחץ - אונ'טו ניט ור געשן / תיכף דר טך דייני הענד צו וועשן

דוגמה שניה מהגדה של פסח - בכתב-יד משנת תקל"א (1751), מאת הסופר אהרן בן בנימין זאב הרלינגן מווינה, מספריית JTS בניו יורק:

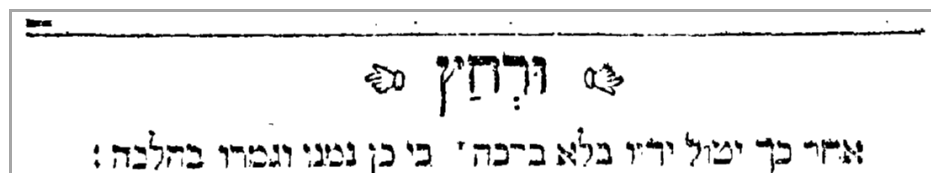
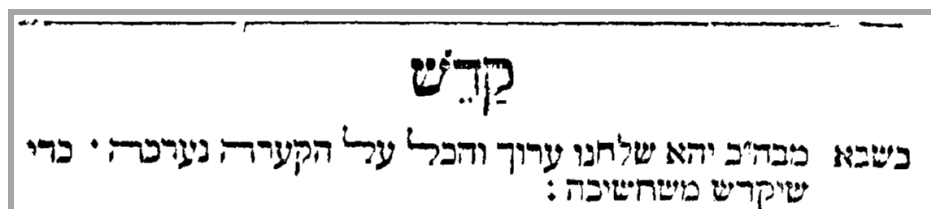

קדש - פאר אלי' זאכין / זאל מן זא מן אן י"ט פסח - אויג די שול קומט מיט כוונה קידוש מכין

ורחץ - נאך דעם אויך ניכט צו פר געשן / דיא הענד אהני ברכה ענ"י צו וועשן

המעניין הוא שבכמה הגדות מן המאה ה-18 (בדפוס ובכת"י) מופיעים חרוזים דומים גם בעברית. אני משער שהם נעשו בעקבות החרוזים ביידיש.

אביא דוגמה מתוך הגדה שנדפסה ב-Metz (בשנת תקכ"ה) (1765):

מי שישים לב, יוכל לגלות חרוזים אלו, או שאריות שלהם, שמופיעים עדיין בהגדות הנדפסות בימינו, בדרך כלל בצורה לא עקבית (דהיינו, שאינם מופיעים בכל הסימנים), ולעתים בשיבוש שהעלים את החרוז.

למען לא ימוש הספר מאשר לו

כתבתי בעבר שאני אוסף מליצות ברישומי בעלים, בתקווה להוציאם פעם בצורה מסודרת. בינתיים אביא כאן קצת מן האוסף שלי. הפעם בחרתי ברישומים שהמשותף להם הוא שימוש מליצי בפסוקים:

1. חתום תורה בלימודי

על ספר 'עמק ברכה' [לאבי השל"ה], שנדפס בקראקא, בשנת ש"ז (1597), חתם הבעלים: "חתום תורה בלמודי הק' ישראל ---".

המקור הוא לשון הפסוק בישעיהו (ח, טז): "צור תעודה חתום תורה בלמודי".

2. והיה אמונת עט"י

על ספר שבות יעקב, חלק שני, שנדפס באופנבך, בשנת תע"ט (1719).

הרישום קטוע בחלקו השמאלי, הנה מה שפענחתי בינתיים:

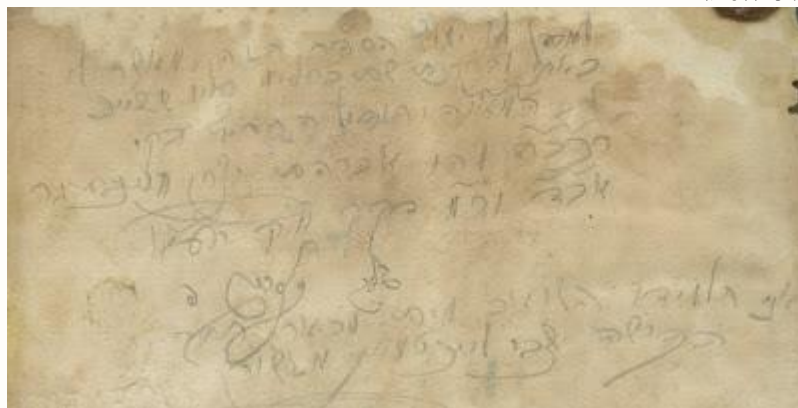
"והיה אמונת עט"י חותם תעודה, ודבר בעט"ו מה טוב, לכן גם אני באתי --- ומעיד

ששייך ל-- געציל שפיץ סג"ל מפרעשבורג, ולראי' [ה] בעה"ח [באתי על החתום] אע"פ

שאדם קרוב לעצמו -- מלהעיד, אבל לעדות ---".

כאן נעשה שימוש בשלושה פסוקים:
האחד, מישעיה (לג, ו) "וְהָיָה אֱמוּנַת עֲתִידָךְ חֶסֶן יְשׁוּעַת חֲכָמַת וְדַעַת", כשהכותב משנה לשם המליצה מ"עת" (זמן) ל"עט" (שחותמת את השם).
השני, הפסוק הנזכר "צור תעודה חתום תורה בלימודי".
והשלישי, בהמשך הרישום, על פי הפסוק במשלי (טו, כג): "וְדַבֵּר בְּעֵתוֹ מֶה טוֹב", וגם כאן נעשה שינוי מליצי מ"עת" ל"עט".

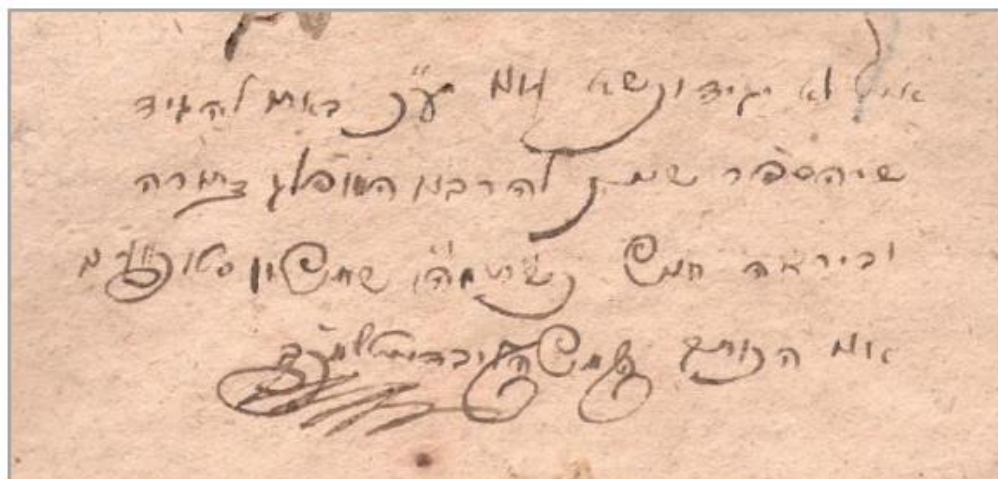
3. למען לא ימוש הספר

בספר אחד (שאיני זוכר כרגע איזה), מצאתי את הרישום הבא:
"למען לא ימוש הספר מאשר לו, באתי להחתים שם בעליו עליו, ששייך לרב ה--
והגדול החריף ובקי רכב"ה לה"ו אברהם יצחק ווינבערגער אב"ד ור"מ דק"ק וו"ק
יע"א,
אני תלמידו השואב מים מבאר תורתו הקדושה, צבי ליכטמאן מ---"
השימוש כאן הוא בפסוק הידוע (יהושע א, ח): "לֹא-יָמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיד".
(רבי אברהם יצחק ווינבערגר, נפטר תרמ"ה, היה רב העיר קליינווארדיין [קו"ד] שבהונגריה).

4. אם לא יגיד ונשא עונו

בספר "אפי רברבי" - שולחן ערוך עם מפרשים, שנדפס בפיורדא בשנת תקכ"א (1761), ונמכר בעבר בקדם בית מכירות, בכריכה האחורית של הספר, נמצא הרישום הבא:

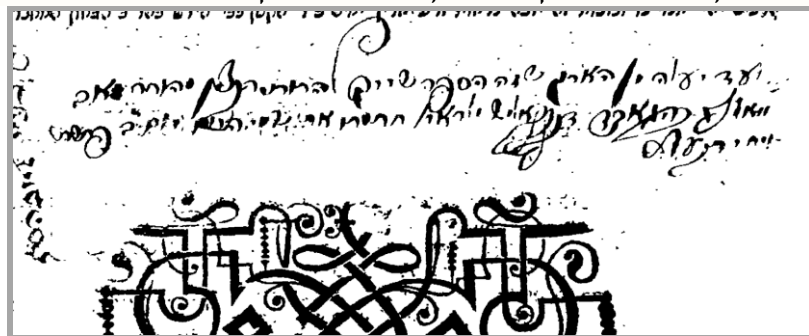
"אם לא יגיד ונשא עונו, ע"כ [על כן] באתי להגיד שהספר שייך להרבני המופלג בתורה וביראה... כש"ת מה"ו שמשון סטופווע נ"י, אני הכותב הק'טן] משה ליב דוייטש מפ"ב [מפרשבורג]."

כאן נעשה שימוש בפסוק מספר ויקרא (ה, א): "אם לוא יגיד ונשא עונו".

רבי שמשון סטופאווי היה דיין בעיר סעמניץ בסביבות השנים תקצ"ב-תר"ו. (רישום זה הבאתי ב'נוטריון' מס' 31).

5. ועד יעלה מן הארץ

על ספר ברכת שמואל, לרבי שמואל קוידאנובר, בטופס שנסרק ב'אוצר החכמה:

"ועד יעלה מן הארץ שזה הספר שייך להתורני הקצין מהור"ר זאב וואלף בהגאב"ד דק"ק קאליש, ולראי'ה] חתמתי את שמי היום יום ב' פרשת ויחי תקע"ד[?]."

כאן המליצה היא עפ"י הפסוק: "וְאֵד יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת כָּל פְּנֵי הָאֲדָמָה" (בראשית ב, ו).

6. חבל נחלתי

רישום על ספר 'פירוש על המסורה', אמשטרדם ת"י:

"חבל נחלתי הק' שמואל הילמן פולין[?] מנ"ש[?]"

כאן המליצה היא עפ"י הפסוק "לָךְ אֶתְּךָ אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן חֶבֶל נַחֲלָתְכֶם" (תהלים קה, יא).

7. מגן הוא לכל החותם בו

רישום זה הבאתי כבר בעבר, והוא מצוי הרבה:

"מגן הוא לכל החותם בו" - מליצה עפ"י הפסוק בתהלים יח, לא: "מִגֵּן הוּא לְכָל הַחֹסִים בּוֹ" (בהברה אשכנזית "החותם" נשמע כמו "החוסים").

"מגן הוא לכל החותים!" בו אליעזר זעירא פ---".

"חנני אלקים בקנין כספי, מגן הוא לכל החתום בו, הק' רפאל ב"ה ליב בלישווילר".

8. למען לא ישלחו הצדיקים

בכריכת ספר אחד מצאתי חתימת בעלים שלפניה נכתב:

"למען לא ישלחו הצדיקים בעוולתה ידיהם..."

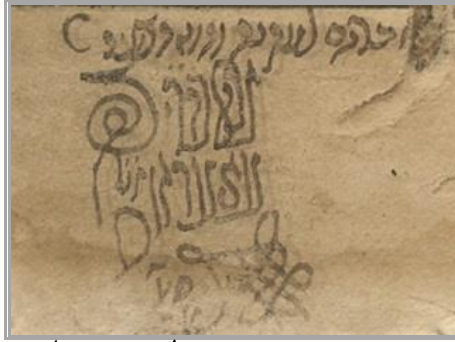
המקור: תהלים קכה, ג; והסיבה להוספה זו בחתימה- מובנת.

9. לאברהם למקנה

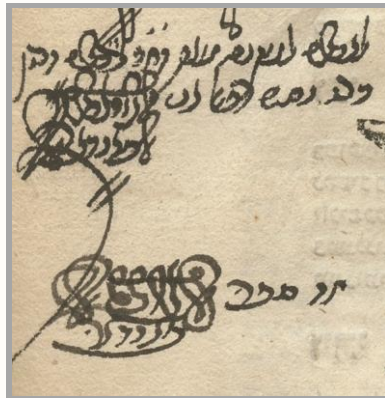
רישום נפוץ, אצל בעלים ששמו היה אברהם, הוא: "לאברהם למקנה" או "למקנה לאברהם" וזאת

עפ"י הפסוק: "לְאַבְרָהָם לְמִקְנָה לְעֵינֵי בְנֵי-חֵת..." (בראשית כג, יח).

הנה שתי דוגמאות:

לאברהם למקנה והוא הצעיר אברהם מהר"י מאימראן ז"ל ס"ט [המילים המודגשות בחתימה מסולסלת]

"לאברהם למקנה מאת הח"ר... הדין רבי נסים רפאל אני הצעיר אברהם אלפאנדארי"
 "זה ספרי הצעיר אברהם אלפאנדארי"

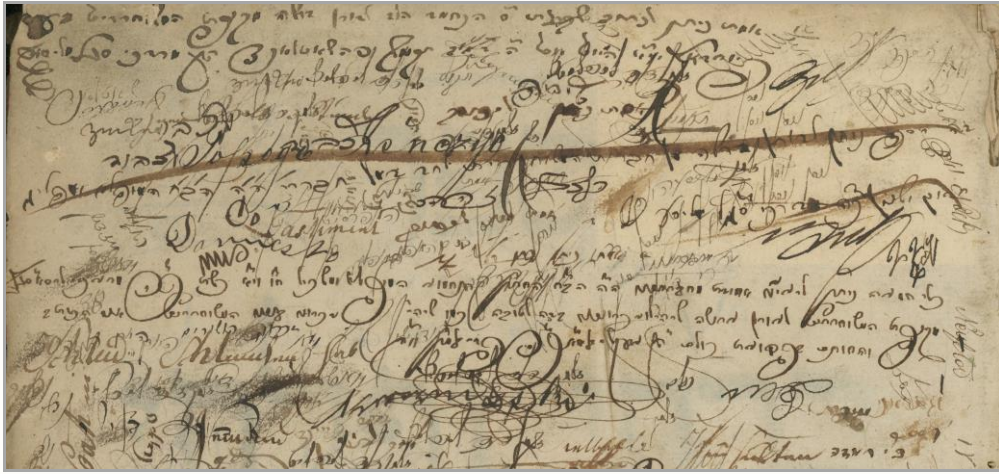
מי היו הבחורים "המשוחררים"?

המהדורה הראשונה של הספר 'כרתי ופלתי', מאת רבי יהונתן אייבשיץ, נדפסה באלטונה בשנת תקכ"ג (1763). לפניי מונח עותק שהגיע לבית המכירות 'קדם'. בדפי הכריכה רישומים ושרבוטים רבים, חתימות ו"נסיונות קולמוס". ביניהם "הקדשה עצמית" של הבעלים:

"אמת ניתן לכתוב שקבלתי ס' [פר] הנחמד הלז לדור[ו]ן דרשה מקופת המשוחררים בעיר פיורדא יע"א היום יום ה' ד' -- תק"מ פה שאטלאנד, הק' [טון] מרדכי סגל מליסא".

ורישום נוסף:

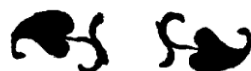
"כלי חמדה ניתן לידי"נ [=לידיד נפשנו] אהובת מחברתנו ה"ה [=הלא הוא] הבח[ור] [החתן הנחמוד!] המופלא ומשכיל ח"ו וי"א כש"ת כ"ה מרדכי ליסא סג"ל, מקופת המשוחררים לדורון דרשה שיהי לו זכרוננו בזה לטובה כמו שיהי[ה] זכרוננו בינינו המשוחררים, אני הכותב והחותם בפקודת כולם, הק' [טון] זעקלי בלאא"ו [בן לאבי אדוני ומורי] כ"ה פייבלמן[?]."

מן הרישומים עולה כי בעלי הספר, מרדכי סג"ל מליסא, שלמד בעיר פיורדא (פירט, גרמניה), קיבל את הספר כמתנה ליום חתונתו מחבורה בשם "המשוחררים", שאלה השתייך. מי היו "המשוחררים"? ובכן, הרב בנימין שלמה המבורגר הפנה אותי להערת שוליים בספרו "השיבה הרמה בפירדא", כך שלישי, עמ' 207, שבה אסף את המקורות בעניין:

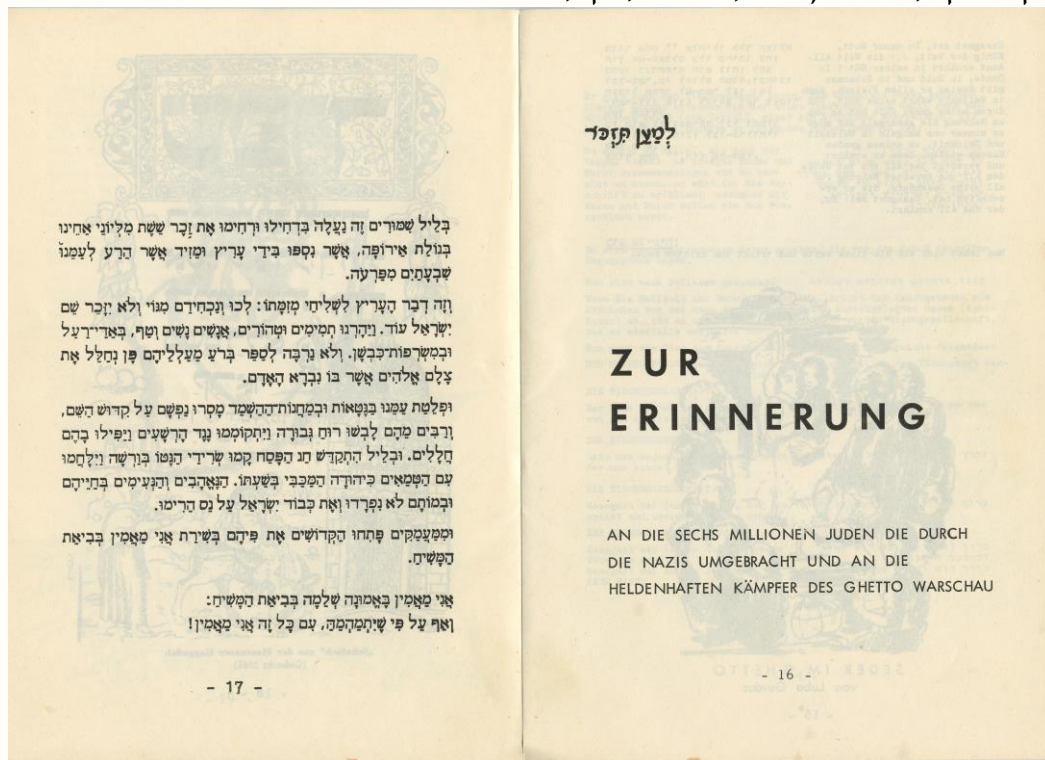
Salomon Adler, Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft, Jahrgang XVIII, 1927, p. 160, "משוחרר הוא תואר לבחורים שהשיגו עצמאות מסויימת בלימודיהם, ובשל כך שוחררו מכמה חובות". כעין זה כתב ר"ל לאנדסברג, אלה תולדות (החת"ס), פרסבורג תרל"ו, עמ' 11; זכרונות ומסורות על החתם סופר, בני ברק תשנ"ו, עמ' 102-103 (השוה שם עמ' 59): "רבו [של החת"ס] הגאון דק"ק מאגנצא [ר' טבלי שייאר] שם עינו ולבו עליו... ועוד לא היה בן ששה עשר חנן אותו רבו באות הכבוד והדר להיות: 'משוחרר'. השם הנכבד: 'בחור משוחרר', היה אות הכבוד וההדר לבחור אשר הגיע למעלת התורה. ומקור השם הזה הוא: יען כי חוב קדוש הוא על התלמיד לשמש את רבו כעבד, יעויין הלכות כבוד רבו, יורה דעה סי' רמ"ב. ולבחור מופלג שרבו מוחל השמשות, כבודו מחול. ראה הנ"ל: 'הרב המובהק שמחל על כבודו, כבודו מחול'. ועבור זה נקרא משוחרר מעבודתו, ואות הוא זה כי הוא גדול בתורה. הכבוד הזה נחלו רק בחורים נבחרים מחרוץ אשר זמן רב העירו את אזנם לשמוע את תורת רבם והיו אהובים בעיני העדה. המנהג היה אז, כי הבחור אשר בשם הנאה 'משוחרר' יקרא ובכבוד הזה התימר, היה לו כל מחסורו ומעות קצובים מקופת הקהל או מיחידי סגולה, ולמען ילמד הבחור המשוחרר תורה מתוך הרחבת הלב". דברים אלה הועתקו אצל ר"ש סופר, חוט המשולש, תל אביב תשכ"ג, עמ' כה-כו. בחורים רגילים לפני 'שיחרור' זכו לתמיכה מוגבלת יותר. נוסף לכך היתה ל'משוחררים' הזכות להיעדר מהשיעורים הקבועים, כפי שכתב ר"י דושינסקיא, תולדות יעקב, ג'ונדון תרע"ח, עמ' 7-8, כי "רבי קאפל חריף... כתת רגליו לפראג לשאוב ממעין חכמתו של מרן בעל ה'נודע-ביהודה', אשר הכיר בו מיד בלימוד שיעור הראשון ע"י פלפולו כשרונותיו הנעלים וגדלו בתורה ויראת שמים, ובעוד איזה שבועות עטרו בעטרת 'משוחרר' שהוא, שאינו מחויב לבוא להשיעורים, כי כבר בא להמדרגה שאין לו צורך בו, כי בעצמו יודע הנתיב הישר העולה בית א-ל". לפי מושגי הישיבה בזמננו ניתן להגדיר זאת כתלמיד צעיר שעלה ל'קיבוץ'. הושה, – C. Wilke, "Den Talmud und den Kant" – Rabbinerausbildung an der Schwelle zur Moderne, Hildesheim 2003, p. 131

בקובץ 'כרם שלמה' (כרך טז, קונטרס ה, עמ' מד) מובא "כתב סמיכה" מאת רבי פנחס הלוי הורביץ בעל "ההפלאה", וכך כותב על התלמיד, שלמד אצלו בפרנקפורט דמיין: "...הבחור המשוחרר, המופלא המושלם, זית רענן, כ' שמואל בן התורני כ"ה יונה מק"ק פראג, אשר היה אתנו זמן זמנים טובא בישיבתנו הרמה...".

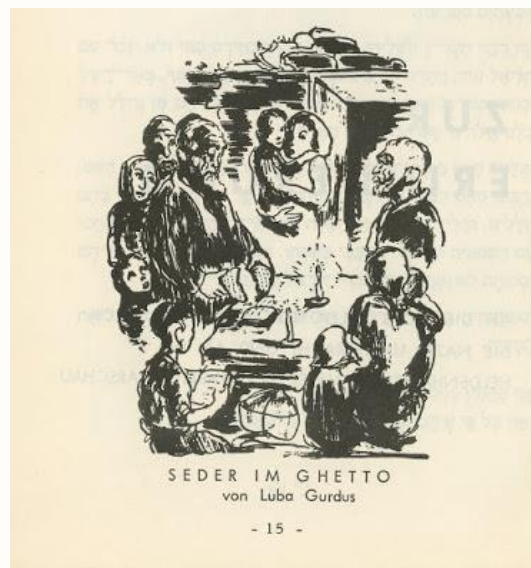
למען (לא) תספר באזני בן...

בהגדה שנדפסה בפרנקפורט דמיין (גרמניה), על ידי "מרכז הנוער היהודי", בשנת 1964, לפני הקטע "שפוך חמתך על הגוים", מופיע נוסח מעניין על השואה:

מה שתפס את העין שלי, היא האמירה שצריך למעט בסיפור מאורעות השואה. להבדיל מסיפור יציאת מצרים ש"כל המרבה לספר... הרי זה משובח", כאן לעומת זאת: "לא נרבה לספר ברוע מעלליהם פן נחלל את צלם אלהים אשר בו נברא האדם".

סמוך לקטע זה מופיעים שני איורים מאת ניצולת השואה לובה גורדוס (קרוגמן); אחד מהם מתאר את ליל הסדר בגטו:

ליל הסדר בגטו - לובה קרוגמן-גורדוס

מהו "ארציט"? תשובה תימנית מקורית

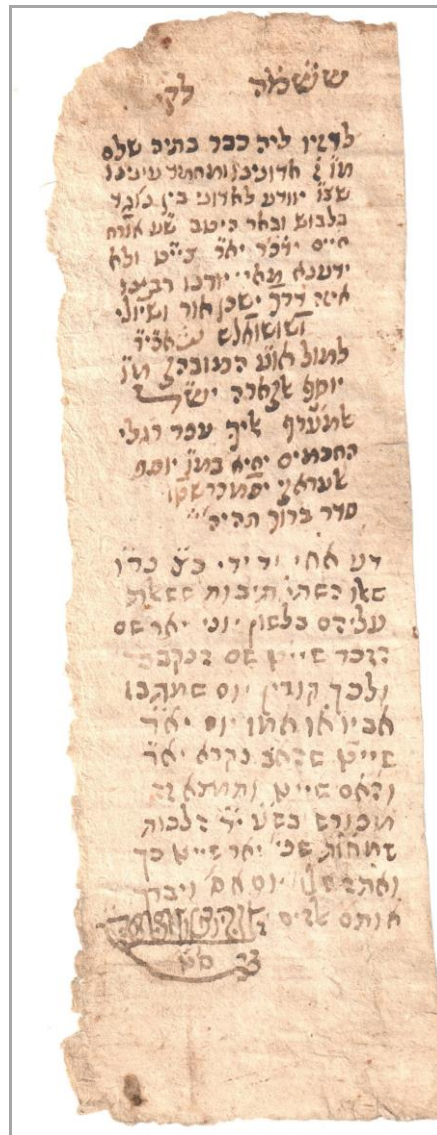
בגנזיו של הביבליוגרף והחוקר מר ישעיהו וינוגרד מירושלים, מצוי מכתב משעשע של שאלה ותשובה. באדיבותו וברשותו אני מפרסם זאת כאן, תודתי הרבה נתונה לו.

מדובר במכתב שאלה שכתב אחד מחכמי תימן, רבי יחיא אלעראקי לחכם אחר - רבי יוסף אלקארה ובו שאלה פשוטה: מאחר ובהגהות הרמ"א על השולחן ערוך מוזכרת מספר פעמים המילה "יאר-צייט", שהוא כידוע כינוי ל"יום השנה" לפטירת קרוב משפחה, בשפת היידיש. אותו חכם תימני התחבט בפירוש המילה ופנה במכתב שאלה: מהו "יאר-צייט"?

החכם המשיב הוסיף את תשובתו על גבי הדף שבו נכתבה השאלה, וכה היתה תשובתו: "יאר שייט" (כך הוא כתב: שייט), הוא יום פטירת אביו ואמו.

ומדוע נקרא היום בשם זה?

מאחר והחכם התימני היה רחוק מידיעת היידיש (או גרמנית), מצא הסבר יצירתי. לפי דעתו, בשפה היוונית, "יאר" פירושו אבא, ו"שייט" פירושו אמא, ומסיבה זו קראו "יאר שייט" ליום פטירת אביו ואמו!

ששמה [=שלוש שלום מאדון השלום] לק"י [=לישועתך קויתי יי']
לדזיו ליה כבר בתיה שלם [עפ"י סנהדרין לא, ב. תרגום מארמית: שלום לזה שיש לו
זיו פנים כמו משה רבינו - בן בתיה],
מ"ו ז' אדונינו ומחמד עיניו שצ"ו [שמרהו צורו וגואלו]
יוודע לאדוני בין נ'וגד בלבוש ובאר היטב ש"ע אורח חיים יד'כ"ר יא"ר צי"ט ולא
ידענא מאי, יורנו רבינו איזה דרך ישכן אור ושילי, ושושאל"ש [=ואתה שלום וביתך
שלום וכל אשר לך שלום] אכ"ר
למול או"ע [=אור עולם] המובהק מ"ו יוסף אלקארה יש"ל [יחי שמו לעד] אלמערף
[=הכותב] אליך עפר רגלי החכמים יחיא במ"ו יוסף אלעראקי יפמכ"ר [=יפרוש
מאתי כבוד רב?] שט"ו [=שלום טובה וברכה], סדר ברוך תהיה.

דע אחי ידידי כ"צ נר"ו שאלו השתי תיבות ששאלת עליהם בלשון יוני, יאר - שם
הזכר, שיי"ט - שם הנקבה, ולכן קורין יום שמת בו אביו או אמו יום יא"ר שיי"ט
שהאב נקרא יא"ר והאם שיי"ט ותמצא זה מפורש בש"ע י"ד הלכות שמחות
שפי' [רש] יאר שייט כך, ואתה שלר' [ם] יום א' ס' ויברך אותם אלהים [חתימה
מסולסלת].

הדפסה שהסתיימה ב"אור לארבעה עשר" וקולופון משובש

לאחרונה הגיעו ל'קדם - בית מכירות' דפים ממסכתות בבא קמא ובבא מציעא של התלמוד הבבלי, שנדפסו בעיר פיזארו בסביבות שנת רמ"ט (1489), כחלק מן ההדפסה הראשונה של התלמוד ע"י המדפיסים הנודעים ממשפחת שונצינו. מסכתות אלו כמעט ולא שרדו בשלמותן ודפים כאלה נדירים מאד. מקורם של הדפים באוסף ר' דוד ששון, הנגיד והאספן הנודע.

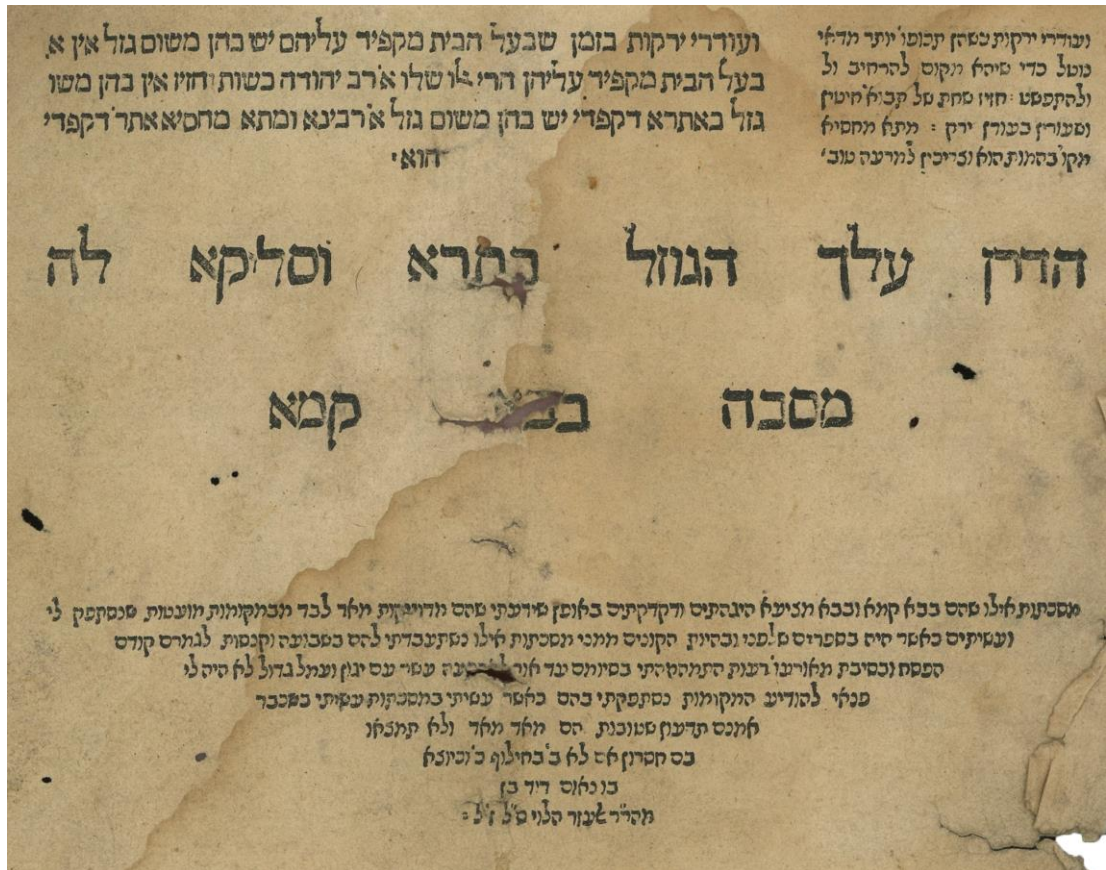
בסוף מסכת בבא קמא מופיע קולופון (שורות הסיום) המשותף גם למסכת בבא מציעא, מאת מגיה המהדורה - רבי "דוד בן מהר"ר אברהם הלוי ס"ל ז"ל". מן הקולופון עולה כי אותו רבי דוד, שזוהה ע"י החוקרים עם רבי דוד פיצגטון שהיה מגיה ספרים בוונציה, לא שימש במהדורה זו רק כמגיה, אלא היתה לו מעורבות עמוקה יותר בהדפסתה, שכן לפי דבריו "נשתעבד" לקוני המהדורה לסיים את המהדורה קודם חג הפסח. בפועל הוא אכן עמד בהתחייבותו, והגיע ממש עד ל"דד-ליין" האחרון, כשסיים את ההדפסה ב"אור לארבעה עשר".

המעניין הוא שב"מפעל הביבליוגרפיה", נרשם קולופון זה עם שני שיבושים בתחילתו. אינני יודע היכן נמצא הדף שממנו הועתק הרישום שם (שרידי דפים ממהדורה זו מפוזרים בכמה ספריות בעולם), אך השיבושים מופיעים במקור, כפי שמעידים סימני הקריאה שהוסיפו המעתיקים (ההדגשה היא שלי):

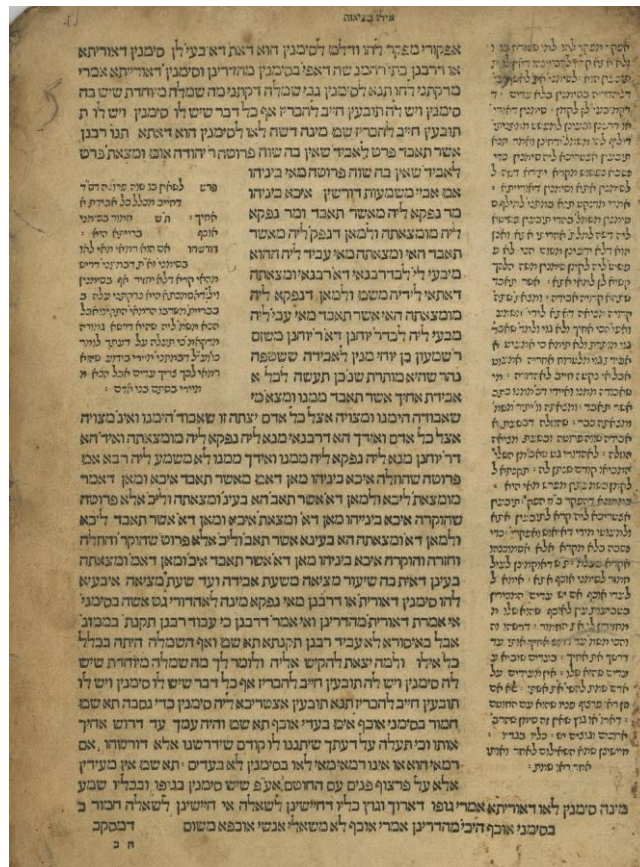
"מסכתות אילו שהם בבא קמא ובבא מציעא, היגהתים ודקדקקים [!] באופן שודעתי [!] שהם מדוייקות מאד, לבד מבמקומות מועטות שנסתפק לי ועשיתים כאשר היה בספרים שלפני. ובהיות הקונים ממני מסכתות אילו נשתעבדתי להם בשבועה וקנסות לגמרם קודם הפסח, ובסיבת מאורעו רעות התמהמהתי בסיומם עד אור לארבעה עשר עם יגון ועמל גדול, לא היה לי פנאי להודיע המקומות נסתפקתי בהם, כאשר עשיתי במסכתות עשיתי בשכבר. אמנם תדעון שטובות הם מאד מאד ולא תמצאו בהם חסרון, אם לא ב' בחילוף כ' וכיוצא בו. נאום דוד בן מהר"ר אלעזר הלוי ס"ל ז"ל".

אפשר להבין את השיבושים האלה, למרות שנפלו בדיוק במקום שבו הוא מודיע על כך שהגיה את המהדורה היטב. בכל אופן, ההדפסה נגמרה בחפזון ובלחץ גדול, וטבעי שיפלו כאלה שיבושים.

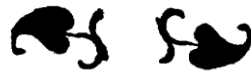
אך המעניין שבין הדפים שהגיעו ל'קדם' מופיע גם הדף עם הקולופון, אלא שכאן נוסח הקולופון מתוקן. ראו בעצמכם:

[על הדפסת מהדורה זו ועל המגיה רבי דוד פיצג'טון, ראו מאמרו של פרופ' שמא פרידמן, 'רבי דוד בן אלעזר ס"ל ומסכתות התלמוד שנדפסו בדפוס שונצינו', בתוך: אסופות, ז, ירושלים תשנ"ג, עמ' ט-כח].

דף ממסכת בבא מציעא, מהדורת פיזארו רמ"ט

מכתב מערב פסח תרפ"ט - בילקה, הונגריה, 1940

במרכזו של חג הפסח עומדת נקודת המפגש בין הדורות - "והגדת לבנך". יחסי אבות-בנים הם לרוב יחסים מורכבים ולא פשוטים. בדורות האחרונים בולט לעין הפער הנוצר בין הדורות והניכור החרף שמתפתח לעתים בין אב לבנו. לפי הנביא, המשימה המוטלת לפתחו של מבשר הגאולה - אליהו הנביא - היא להשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם (מלאכי ג). כידוע, בליל הסדר אנו פותחים את הדלת לאליהו הנביא, ואולי יש כאן הבעת תקווה שיבוא לביתנו ויוסיף לחיבור בין הדורות.

בדור שלפני השואה עזבו צעירים רבים את בתיהם, את הוריהם ואת דרך החינוך המסורתית, "טרקו את הדלת" אחריהם בהפגנתיות ועלו ארצה להגשים את חזון הציונות. אחר כך הגיעה השואה וטרפה הכל - רבים מהם נשארו אז עם אשמה גדולה על העזיבה את הבית ומה שהם חוו כהפקרת משפחתם לגורלה המר (נזכיר כאן את המשורר 'אבות ישורון' ששירתו יונקת מאותה אשמה). המרידה או הקריעה מן הבית ומן המסורת הפכה לחלק משמעותי בסיפור העליות שקדמו להקמת המדינה, וכדאי לחזור וללמוד את הזווית הזו של הסיפור. לפי דעתי, מבט חוזר על תופעה זו, יכול ללמד אותנו משהו גם על דורנו, מאחר ומערכת היחסים המורכבת הזו חוזרת בכל דור, וכולנו מכירים תופעות דומות של התרחקות וניכור בין הורים לילדיהם.

בהקשר זה ברצוני להביא כאן מכתב שנשלח מהעיירה בילקה (Bilky) - אז חלק מהונגריה הגדולה וכיום באוקראינה - בערב פסח של שנת ת"ש. המכתב נשלח על ידי סב סבי, ר' משה שטרן, אל בנו החלוץ יואל שעלה לארץ ישראל. על ר' משה שטרן וצוואתו כתבתי בעבר, וכך תיארתי אותו (אם יורשה לי לצטט את עצמי): "דמות אופיינית בין יהודי הקרפטים של תלמיד חכם צנוע המתפרנס מעבודת אדמה ועיבוד עורות, ראש חברת ש"ס וממנהיגי הקהילה בעיירה בילקה".

בילקה - תחנת הרכבת

ממש לאחרונה הגיעו אליי צילומים של כמה מכתבים ששלח ר' משה שטרן לבנו יואל. אינני יודע היכן מצויים המכתבים המקוריים, ואלו שמצויים בידי קטועים בחלקם. אביא כאן את המכתב שנשלח כאמור בערב פסח. לפי השערתי מדובר בשנת ת"ש 1940 - כאשר מסביב כבר בערה אש

התופת והעקדה, ורק בהונגריה עוד חיו היהודים בשקט יחסי. בסוף השנה שלאחר מכן (בחודש אלול ת"ש) נפטר ר' משה שטרן, וכך נחסך ממנו הגורל המר של רוב משפחתו, בניו ונכדיו, שנרצחו על קידוש ה' באושוויץ, הי"ד.

המכתב נכתב ביידיש, והוא מובא כאן תחילה בנוסחו המקורי, ולאחר מכן בתרגומו לעברית (אשמח להערות על התרגום). אני מודה לידידי הר"ר יעקב דוב מילר (בעל הבלוג '[מורשת חכמי אמעריקא](#)') על עזרתו בתרגום.

בעזהש"ת יום ב' ערב פסח פה בילקע יע"א

פיעל געליבטער זאהן יואל נ"י, גראדע יעצט בין איך געקומען פאן מקוה האבען מיר דיא קינדער געזאגט א בשורה דאס דיא האסט געשריבן א בריעף וועלכער איך שווער גיווארט. געלויבט השי"ת קודם דאס איך הער דאס די לעבסט, איך לעב אויך נאך ב"ה. דיין בריעף פערשאפט מיר ליידער קיין גרויסע פרייד דאס די מיסט נעבעך אזוי שווער זיך פלאגען פאר דען ביסעל עסן, און די ביסט נאר הערשט 2 נפשות וואס קען זיין ווייטער.

איך וויל דיך נישט סאקירען ח"ו ווארען וואס האב איך דען צו דיר דערלייגט זייט דיא ביסט פאן מיר אוועק, נאר אבער דאך מיין קינד האסטי אליין דאס שווערע לעבן דיר געזיכט נאך ווען די ביסט אין דער היים געווען, האסטו נאר געוואלט שווערע לעבן, דיא האסט ניכט גיוואלט גלייבען דאס אלעס גייט בהשגחת הבורא, יעצט ביסטי שוין איבער גיציגט גיווארען.

נאר איך ווינדער נישט אויף דיר ווייל די שלעכטע חברים ברענגען צו אלעם, מען גייט נאך היינט אויך פון אלע זייטן נאר אויף פאלעסטינא, מען מיינט דאס דארט איז איין עיר מקלט פאן בילקע, איז אויך ארויס געגענגען עטליכע בחורים, משולם זאהן, ר' לייביש'ס זאהן, שבע'ס זאהן, אזעלכע יונגע לייט גייען ארויס און טוען דארט כל התועבות. קען ארץ ישראל נישט צו נעמען, נאר פאן דען האבן ווערן ניכט צו שמיסן דאס איך שוין אראפאלען, מה דהוה הוה, לאמיר זיך אום קערן צום ערשטן שוים.

איך האב ערהאלטן פון דיר איין בריעף דאס פאריגע מאל, דעם ווינטער, איך האב דיר געשריבן אנטווארט אויך די קינדערליך האבן ערגעץ פארווארפן די אדרעסע האב איך נישט געקענט אוועק שיקן, דער בריעף שטייט נאך יעצט אויף דאס געשריבענערהייט.

ווי אזוי די לאגע איז ביי אונז קען איך דיר נישט שרייבן, דאס הערט מען אין אויסלאנד נאך בעסער, וואס עס ווירט מיך מאכן ווייסט השי"ת, מען גרייט זיך דא אויך אויף עטוואס מלחמה מען האט זיך יעצט יעדער געמוסט מעלדן ביז 70 יאר און אפי' ווייבער ביז 50 יאר און דא זענען מיינע אלע קינדער בעלי מלחמות וואס עס וועט מיך מאכן ווייסט השי"ת.

קודם לע"ע איז דאך געגאנגען שטיל נאר מיר האבן זייער א שווערן ווינטער איבער געלעבט וואס איז געווען זייער גרויסע קעלטן אין צו דעם אלעם טייערקייט, מיר האבן באקומען די נייער שרים איז מיט זיי מיט געקומען דאס יקרות און די פרנסה איז ליידער זייער שוואך, איך האב אפי' דעם ווינטער ב"ה יא פארדינט נאר עס איז נישט מספיק.

מיר זענען ב"ה אנגעבינדן פאן די מענטשן אין שטוב [...].

תרגום:

בעזהש"ת יום ב' ערב פסח פה בילקע יע"א

בני האהוב יואל נ"י, זה עתה באתי מהמקוה באו אלי הילדים עם הבשורה ששלחת לי מכתב שעליו חיכיתי מאד. קודם כל, תודה להשי"ת שאני שומע שעוד הנך חי, גם אני עדיין הנני בחיים ב"ה.

מכתבך, לדאבוני, אינו מספק לי הרבה שמחה, בשמעי שאתה נצרך לעבוד כה קשה בכדי להשיג מעט מזון, וזאת על אף שהנכם רק שתי נפשות, ומה יהיה הסוף.

איני מתכוין בזה לצערך ח"ו, שהרי כל כך אבדתי מעת שעזבת אותי, בני, את כל זה, את חיי הצער בחרת מעת שעדיין היית בבית, מעולם רק רצית את החיים הקשים האלה, לא רצית להאמין שהכל הולך בהשגחת הבורא, עכשיו כבר אתה מכיר בזה.

אין זה פלא בעיני, כי הכל נובע מהתחברות עם חברים הרעים, עד היום נוסעים צעירים מכל המקומות לפלסטינה, חושבים ששם הוא עיר מקלט מבילקע, זה עתה יצאו לשם עוד בחורים: בנו של משולם, בנו של ר' לייביש ובנו של שבע, הצעירים הולכים מפה ועושים שם את כל התועבות, וזאת אין ארץ ישראל סובלת. מכל מקום אל תחשוב עכשיו שהכל נאבד, מאי דהוה הוה, נשוב אל החיק הראשון.

קבלתי ממך מכתב אחד בפעם האחרונה, בחורף שעבר; כתבתי לך תשובה, אך הילדים זרקו את הכתובת ולכן לא היה בידי לשלחה, המכתב עדיין נמצא בידי כפי שנכתב.

את המצב פה אי אפשר לי לתאר, את זה שומעים מחוץ לארצינו יותר טוב ממה שאנחנו שומעים, השי"ת יודע מה יהיה פה לבסוף, עכשיו מתכוננים למלחמה, כל הגברים עד גיל שבעים ואף הנשים עד גיל חמישים הוצרכו להירשם לצבא, ועכשיו כל צאצאי יהיו בעלי מלחמות, רק השי"ת יודע מה יהיה פה לבסוף.

לעת עתה עבר הכל בהשקט, היה לנו חורף קשה מאד, קור גדול ועל כל זה היוקר, עם השרים חדשים שעלו עלינו בא גם היוקר, והפרנסה לדאבונינו קשה למדי, ואפילו שבחורף שעבר נשכרתי למעט, אבל כל זה לא היה מספיק לנו.

אנחנו ב"ה בקשר עם האנשים מהבית [...]

עטליכע מאל פער 30 פענגא, און פאר חוה אסתר אויך פער 30 קרונע. השי"ת זאל עס עם ממלא זיין בכפלי כפלים.

דוד פארדיענט אמאל צוביסליך מיט דער פערד, אזוי פיל פאר זיך אויף עטוואס מלבושים, ער איז ב"ה אויס געקליידט, פריידא העלפט צו פאר ברכה'ן ארדענונג צו האלטן אין דערהיים, די איבריגע משפחה לעבן נעבעך אויך שווער.

דער פעטער אברהם שמחה איז שוין נישט מער אויף דעם עולם, די מומע רבקה איז שוין נעבעך אן אלמנה, איך קען נישט אלעס ארויסשרייבן פון יעדן עקסטער, נאר אזוי פיעל קען איך דיר שרייבן דאס מיר זעהן יעדן טאג די נסים פון השי"ת וואס ער טוט מיט אונז און דאס וויל נישט זעהן און גלייבט דאס אלעס [...]

תרגום:

אחותך ברכה שתחיה יש לה 8 ילדים והתשיעי אי"ה בקרוב, דוד שיחיה גם הוא בבית לעת עתה, השי"ת יודע מתי ייקרא לצבא ח"ו. אנחנו נמצאים היום במצב של התוכחה - "והיו חייך תלואים לך מנגד", אין אנו יודעים מתי תהיה לנו מנוחה, כעת אנחנו מביעים שבח להשי"ת על מה שעזר לנו עד היום, ומבקשים ממנו הלאה שלא יטוש אותנו, ויפרוס עלינו את זרוע ימינו.

וויי וויי, אלפי ישראל הלכו כבר שולל, מדינות שלימות כמו גרמניה, פולין, אוסטריה, צ'כיה וסלובקיה, כאן בפינה שלנו עדיין המצב ב"ה בחדש, גם פה לקחו הפרנסות מישראל, בתי מרזח וחנויות סגרו ואסרו השחיטה. רק ב"הונגריה-יש"ן שוחטים עדיין משהו, וכן יש עוד ועוד צרות ליהודים. גם על שדות ישראל נתנו עיניהם, הפר עצת אויבינו, מאד קשה להרויח כהיום, השי"ת ירחם עלינו.

פישל שיחיה הרויח ב"ה בחורף באופן נאה, השי"ת יודע מה יהיה הלאה, והוא ב"ה נצרך להרבה מאחר ויש לו ב"ה תשעה צאצאים, גם ישראל הרויח כמעשה[?], שלח לנו איזה פעמים 30 פענגא (שם מטבע) וגם לחוה אסתר שלח 30 כתרים, השי"ת ימלא לו בכפלי כפלים. דוד מרויח מפעם לפעם עם הסוס, מספיק להלביש את עצמו, פרידא עוזרת את ברכה בארגון הבית, וגם שאר בני המשפחה חיים בקושי.

הדוד אברהם שמחה כבר אינו בחיים, והדודה רבקה נשארה אלמנה. קשה לי לכתוב בפרטיות מכל אחד, את זה אני יכול לכתוב, בכל יום רואים אנו נסים שהשי"ת עושה אתנו, ומי שאינו רוצה לראות ומאמין את כל[...]

